

“ТРАЯНСКАЯ ВАЙНА” НА БЕЛАРУСКА- ЛІТОЎСКІХ ЗЕМЛЯХ

Сярод твораў на гістарычную тэматыку ў літаратурнай спадчыне Уладзіслава Сыракомлі вылучаецца сваім трагедычным пафасам і рамантычным напружаннем канфлікту вершаваная “гістарычная драма з XVII веку” “Магнаты і сірата, або Зоф’я, князеўна слуцкая”, напісаная ў 1858 годзе, а надрукаваная і пастаўленая на кракаўскай сцэне ў наступным, 1859 годзе. Галоўная гераіня твора – Зоф’я, заможная слуцкая князеўна, здаецца, на першы погляд, не зусім тыповым персанажам для творчасці “вясковага лірніка”, які традыцыйна лічыцца песняром абнядоленага беларускага люду, апывальнікам лёсаў пакрыўджаных і гаротных. Аднак, нягледзячы на княскае паходжанне, Зоф’я добра ўпісвалася ў галерэю Сыракомлевых “народных герояў” – ахвяр лёсу. Яна – сірата, яе жыццё – цацка ў руках моцных свету. З другога ж боку, яна гераіня-патрыётка, якая адчула сябе адказнай за лёс цэлага краю і яго людзей. Калі апошнія сталіся залежнымі ад яе рашэння, то менавіта яе рука (насуперак жаданню сэрца) зрабілася сімвалам міру і спакою.

Галоўная тэма твора: край і ахвяра дзеля краю. Край стаў маральным мерылам учынкаў. Ахвяра аднаго чалавека – кволай юнай жанчыны – прадухіліла вайну і кроў, гібель сотняў мужчын у бойцы магнацкіх амбіцый. Народнай трагедыі ў 1600 г. не адбылося, але трагедыя душы, вымушанай адмовіцца ад кахання, асабістага шчасця – так! Падобная ж сітуацыя ўжо была ў беларускай гісторыі – гэта вядомая і слаўная летапісная гісторыя пра Рагнеду. Але ў чым тут заслуга і слава Рагнеды? – У заслепленасці княскім гонарам: “Не жадаю разуці сына рабыні, але за Яраполка жадаю!”?.. І Уладзімір, і Яраполк былі ў аднолькавай ступені чужакамі для тагачасных уладароў Полацкага княства. Шлюб жа дзяржаўных асоб і іх нашчадкаў, як вядома, часцей за ўсё быў палітычным разлікам, а не поклічам сэрца. Якая была адплата за гонар полацкай князеўны, добра вядома з летапісаў: спаленая зямля, забітыя родныя, палеглае войска, гвалтоўны

шлюб і зняважаны гонар. Ці бачыла гэты трагічны прыклад перад сваімі вачыма Слуцкая князеўна Зоф'я, калі прымала не лёгкае для сябе рашэнне? Ні гістарычныя крыніцы, ні твор Сыракомлі гэтага нам не паведамляюць.

Аднак гісторыкі даносяць да нас іншую паралель: змаганне паміж Хадкевічамі і Радзівіламі за руку Зоф'і параўноўваюць з вайной траянцаў і ахейцаў за прыгажуню Алену. Так, апісваючы вайсковыя падрыхтаванні і спасылаючыся на Нарушэвіча, адзін з папулярызатараў гісторыі ў XIX стагоддзі пісаў: “А калі стаў набліжацца час да прызначанага тэрміну, то Вільня, падобна Троі, што ваявала некалі за Алену, убачыла вялізную колькасць войска, і гармат, гатовых да бою” [Бутвиловскій 1869, 213]. Сапраўды, у “Іліядзе” Гамэр падкрэсліваў надзвычайную прыгажосць Алены, якая апраўдвала ваяўнічасць з абодвух бакоў:

Не, асуджаць не магчыма, што Троі сыны і ахейцы
Бой за такую жанчыну і беды шматлікія церпяць,
Бо насамрэч, да багінь падобна яна хараством.

У беларускай “траянскай” гісторыі да хараства дзяўчыны далучаўся яшчэ і немалы пасаг: Слуцкае і Капыльскае княствы, што сталі спадчынай князеўны па смерці яе бацькі Юрыя Алелькавіча ў 1594 годзе.

Зоф'я нарадзілася ў 1586 годзе. Гістарычны (і для яе нешчаслівы) шлюб з Янушам Радзівілам, які быў палітычным выратаваннем для краю, а для яе стаў асабістай драмай, адбыўся ў кастрычніку 1600 года. У пасаг Радзівілам яна сапраўды прынесла два багатыя княствы: Слуцкае і Капыльскае, як пішацца ў крыніцах, “з 7-мю месцамі і абарончымі замкамі (Слуцк, Капыль, Раманаў, Старобін, Пясочнае, ... Любань) і 32 фальваркамі” [Galereja 1857, 160]. Не стала Зоф'я шчаслівай і ў сваім мацярынстве: двое дзяцей, якія нарадзіліся ў яе па гэтым прымусовым шлюбе, сын Мікалай і дачка Кацярына, памерлі малалетнімі ў 1604 і 1608 гг. Неўзабаве, у 1612 годзе, у Амелаве памерла і сама Зоф'я. Яе пахавалі ў Слуцку ў Спаскай царкве.

Князеўна Зоф'я была адзінай дачкой Юрыя Алелькавіча – апошняга прадстаўніка некалі моцнага магнацкага роду – і яшчэ ў дзяцінстве засталася без бацькі. Яе апекуном быў прызнача-

ны дзядзька – стараста жмудскі Юры Хадкевіч, які быў у сваяцтве з Радзівіламі праз сваю жонку. Прадбачлівы Хрыстафор Радзівіл (кальвініст і тагачасны ваявода віленскі) пачаў перамовы з Хадкевічам аб руцэ тады яшчэ малалетняй Зоф’і для свайго старэйшага сына Януша. Паміж імі была заключана дамова аб тым, што князеўна пры яе згодзе, калі дасягне паўналецця, будзе выдадзена замуж яе апекуном Хадкевічам за Януша Радзівіла, а той у сваю чаргу мусіць рабіць захады, каб заваяваць да сябе яе прыхільнасць. Праз год Юры Хадкевіч памёр, апека над Зоф’яй перайшла да яго брата Гераніма, які падцвердзіў дамову, але яна была ўдакладнена датаю шлюбу: калі князеўна добраахвотна, без прымусу, пажадае выйсці замуж, то будзе выдана за Януша Радзівіла 6 лютага 1600 года ў Вільні ў доме Хадкевічаў. Магнацкі гандаль лёсам дзяўчыны меў і свой цынічны бок: кожны з удзельнікаў меўся заплаціць 100 коп літоўскіх у выпадку, калі хто-небудзь будзе супраць выканання прынятай дамовы [Бутвіловскій 1869, 209].

Аднак за прамежак часу, пакуль мелася ўступіць у сілу гэтая дамова, здарыліся іншыя маёмасныя nelaды паміж Хадкевічамі і Радзівіламі: Копыскае княства, жончын пасаг Хрыстафора Радзівіла-бацькі, было заложана ім Хадкевічам, а потым ім жа па-за законным чынам было запатрабавана назад. Так узнік першы канфлікт, у жарсці якога было згадана таксама, што маці Януша Радзівіла была дачкою князя Канстанціна Астрожскага, які ў сваю чаргу паходзіў ад Алелькавічаў (па маці). Усе сваякі Гераніма Хадкевіча, у тым ліку пляменнік Кароль, пачалі настойваць, каб віленскі кашталян адмовіўся ад шлюбнай дамовы, за што Радзівілы праз віленскі суд спагналі з яго 100 коп літоўскіх [Бутвіловскій 1869, 210-211]. Аднак пасаг Зоф’і быў больш спакуслівым кавалкам. Варожасць паміж магнацкімі родамі ўзмацнілася, яны чынілі непрыемнасці адно аднаму пры кожнай нагодзе, і чым бліжэй надыходзіў час шлюбу, тым больш відавочнай становілася непазбежнасць крывавай і жорсткай вайны паміж імі.

На гэтую вайну ўжо сцягвалася ў Вільню ўзброеная шляхта, прыхільная да аднаго ці да другога прадстаўніка канфлікту. Бо-

лышае войска было ў Радзівіла, але і Хадкевічы рыхтаваліся да мужнай абароны. Януш Радзівіл спачатку досыць часта наведваў Зоф'ю, імкнучыся, адпаведна з дамовай, заваяваць яе прыхільнасць. У разгар канфлікту ён быў, відавочна, пазбаўлены такой магчымасці, і гэта было недаспадобы старэйшаму Радзівілу, які меўся вырашыць далікатнае пытанне дыпламатычным шляхам. Уплывовыя на Літве сенатары хадзілі па яго просьбе да Хадкевіча, але той з гонарам адказваў, што “ён сам добра ведае свае абавязкі, а час і месца пакажуць, хто і як павінны іх выконваць” [Бутвіловскій 1869, 212].

Уся Вільня рыхтавалася да вайны. Бутвілоўскі распавядае далей, што вызначальным у справе размежавання варагуючых бакоў было палітычнае пытанне: Хадкевічы прадстаўлялі кансерватыўную каталіцкую партыю. Кальвініста Радзівіла падтрымлівалі ўсе іншаверцы: праваслаўныя віленскія купцы, мяшчане, рамеснікі, а таксама рэфарматарскі настроеная шляхта. 4-га лютага Радзівіл накіраваў чатырох паслоў да Хадкевіча і Зоф'і, але іх не дапусцілі да князеўны. Нават да караля дайшлі чуткі пра вайну паміж двума магнацкімі літоўскімі дамамі, і ён таксама паслаў сенатараў, каб уладзіць канфлікт. Але бакі толькі падзякавалі каралю за клопат, не перапыняючы падрыхтоўку да рашучай бітвы. Напалоханыя жыхары ўцякалі з горада. Ваенная рада Радзівіла напярэдадні 6-га лютага вырашыла яшчэ раз паслаць дэлегатаў да Хадкевіча. Яны былі прынятыя ім, ён нават запрапанаваў ім спаткацца з Зоф'яй і запытацца яе згоды, але дэлегаты адмовіліся, спаслаўшыся на тое, што не былі на гэтае ўпаўнаважанымі. Пад час наведвання дома Хадкевіча, які ператварыўся ўжо ў баявую крэпасць, яны агледзелі яго як прафесіяналы-вайскоўцы. Перавага ва ўзбраеннях была на баку Радзівіла, аднак у яго стаўцы вырашылі не здзяйсняць нападу: вынікі бітвы былі непрадказальныя, асада магла зацягнуцца, а выдаткі на ўтрыманне войска катастрафічна вырасці. Да лета цягнуўся час няпэўнасці. Нарэшце справа была вырашана ў трыбунале, які паставіў, што шлюб князеўны Зоф'і з Янушам Радзівілам павінен-такі адбыцца. І ён адбыўся 1-га кастрычніка таго ж 1600 года ў Брэсце, як паведамляюць гісторыкі, ціха і

сціпла. У пасаг Радзівілам адышлі Слуцкае і Капыльскае княствы з усімі згаданымі вышэй крэпасцямі і фальваркамі.

Гістарычныя крыніцы не ўзгадваюць, аднак, наколькі актыўнай у гэтай віленскай “траянска-ахейскай” шлюбнай эпапеі была сама князеўна Зоф’я і ці меў яе голас хоць якое-небудзь значэнне? Фактычна па-за ёю вяршыўся яе лёс, магнаты гандлявалі ім, а яна была пасіўнай ахвяраю іх рашэнняў. Сыракомля, які быў, як вядома, знаўцам гісторыі роднага краю, адчуў у гэтым сюжэце вялікую трагедыйную моц. Для яго сірата Зоф’я не бачылася пасіўнай цацкай у руках магнатаў. Яна актыўны і галоўны ўдзельнік падзей, ёй належыць і прыняцце канчатковага рашэння. Сыракомля рамантызуе і ідэалізуе Зоф’ю: яна не ахвяра ў руках лёсу, але яна гатова да ахвяры ў імя міру і спакою ў сваім краі. У гэтым яна больш высакародная і за сваіх апекуноў, і за сватоў, для якіх хцівыя інтарэсы сталіся вышэйшымі за грамадзянскія абавязкі і чалавечае сумленне. З іншага боку, магнатаў зусім не цікавяць пачуцці князеўны. Сыракомля-драматург менавіта гэтую праблему вылучыў: для яго як для мастака слова, даследчыка душы, важна не толькі *што адбылося* вакол Зоф’і і яе пасагу, але і *што адчувалі* ўдзельнікі гэтай драмы. І найперш яго цікавіла, бяспрэчна, Зоф’я.

У першым акце мы застаём Зоф’ю на сцэне з кампаньёнкай Беатай і даведваемся пра яе перажыванні і мукі. Яна не кахае Януша, але вымушана згадзіцца на шлюб з ім, прынесці сябе ў ахвяру. Беата падазрае, што князеўна кахае некага іншага, і выяўляецца, што гэта сапраўды так: яе абраннік – Кароль Хадкевіч. Беата спачувае ёй і абураецца тым, што яна “ахвяра рахункаў”. Перад апекуном, кашталянам віленскім, за Зоф’ю хадайнічае Кароль Хадкевіч з тым, каб яго стрый (дзядзька з боку бацькі) звярнуў увагу на пакуты дзяўчыны, на яе нежаданне стаць ахвярай у гэтым шлобе. Кашталян жа – стары рыцар, для якога слова гонару ёсць найважней за ўсё астатняе. Тым больш нічога ў яго вачах не каштуюць пачуцці дзяўчыны, маўляў, якая ёй розніца, за каго выйсці замуж, абі кавалер быў багаты і радавіты:

Lecz cześć rycerska nad wszystko mnie miła!

Chodkiewicz słowa przełamać nieumie...
Xiężniczka Słucka nic na tem niestraci
Z xiążęcych rodów pochodzą oboje,
Będą potężni, szczęśliwi, bogaci!

[Syrokomla 1859, 20].

Караль Хадкевіч, тайна закаханы ў Зоф'ю, заклікае свайго дзядзьку паглядзець іншымі вачымі на дамову і на лёс дзяўчыны, якая пакутуе ў выніку прынятага па-за яе волі рашэння. Ён даводзіць кашталюну, што гонар яго рыцарскага шчыта якраз у тым, каб паказаць сваю самавітасць і адмовіць Янушу ў руцэ Зоф'і, захаваўшы такім чынам гонар дому Хадкевічаў.

Сыракомля яшчэ больш узмацняе драматычную калізію п'есы тым, што ўводзіць у гістарычны сюжэт новую лінію – лінію ўзаемнага кахання Кароля Хадкевіча і Зоф'і і тым самым стварае любоўны “трохкутнік”. Але гэтае чыстае і ўзнёслае каханне таксама трэба прынесці ў ахвяру, дзеля выканання дамовы і захавання міру. Матыў ахвяры дзеля спакою айчыны скразны ў п'есе: “Бо я сваё шчасце пакладу на алтар шчасця свайго краю”, – неаднаразова гаворыць князёўна ў п'есе.

А што Януш? Ці ўласцівыя яму праявы высакародства? Можна меркаваць, што яго прывабліваў не толькі і не столькі пасаг Зоф'і, як яе хараство і багацце душы. Можна таксама меркаваць, што і візіты ёй ён наносіў не толькі з прычыны абавязку, каб выконваць дамову, стараючыся аб яе прыхільнасці, але і таму, што кахаў яе. Кароль Хадкевіч у п'есе выклікае Януша на тайныя перамовы з мэтай, каб той адмовіўся ад Зоф'і, якая яго не кахае. Аднак Янушу не зразумелая сама думка, што Зоф'я можа кахаць некага іншага, што яна можа наогул быць самастойнай у сваіх пачуццях і прыняцці рашэнняў. Для яго яна толькі рэч, якую ён дамовіўся набыць: “Кахае іншага? – Гэта занадта смела! Хто мог на Літве пасягнуць на мае правы?” [Syrokomla 1859, 74]. Калі высвятляецца, што яны супернікі, – адбываецца дуэль, якая, аднак, нічым не скончылася, бо горад абудзіўся і на вуліцах з'явіліся сведкі.

Закаханасць Зоф'і ў іншага ў лагеры Радзівілаў ўспрынялі як асабістую знявагу і інтрыгу старога Хадкевіча. Пачуцці дзяў-

чыны для іх былі нічога не вартымі, хоць у дамове прысутнічаў пункт пра яе згоду. Толькі зброя бачылася сродкам вырашэння канфлікту абодвума бакамі. У чацвёртым акце Зоф'я заяўляе свайму апекуну, што не пойдзе за нялюбага і просіць кашталяна абараніць яе годнасць і права на асабісты выбар. Сыракомля падкрэслівае адвагу князеўны, яе жаданне змагацца за сваё каханне і шчасце. Яна запэўнівае Караля, што кахае яго і не здрадзіць яму, здымае з пальца і кідае на стол заручальны пярсцёнак і годна заяўляе: “З гэтай хвіліны я свабодная, // Паліў мне руку той залаты ланцуг!” [Syrokomla 1859, 107]. Караль просіць у дзядзькі рукі Зоф'і, а Зоф'я ў сваю чаргу таксама просіць ў апекуна благаславення для яе з Каралем. Гучаць гарачыя маналогі прызнанняў у каханні, і ўсе рыхтуюцца да вырашальнай бітвы.

Аднак у апошніх сцэнах чацвёртага акта матыў кахання адыходзіць на другі план, а на першы выступае патрыятычны матыў заклапочанасці лёсам айчыны і ахвярнасці дзеля яе спакою. Героі любоўнай драмы разумеюць, што іх каханне яшчэ больш раз'юшыць Радзівілаў, бо суперніцтва тут працуе на карысць дому Хадкевічаў. Тысячы нявінных галоў упадуць разам, калі пачнецца тая бітва, дзеля якой сцягнута столькі зброі і войска, – пакутліва ўсведамляе цану свайго кахання Зоф'я. У гісторыі, як вядома, тая “траянская вайна” так і не пачалася. У п'есе ж подых яе адчуваецца за брамай палаца Хадкевічаў. Героямі авалодваюць патрыятычныя пачуцці, і хоць Караль разумее, што гэтая братазабойчая бітва прынясе шмат ахвяр, ён гатовы да барацьбы за сваю веру, за свой дом і за сваю каханую. Зоф'я ж бачыць сваю асабістую віну ў гатовай разыграцца трагедыі: “То мая рука кіруе тымі шаблямі... то маёй рукою з паходняй запальваюцца дахі і спустошваецца горад!” – у роспачы гаворыць яна [Syrokomla 1859, 121]. Усведамленне гэтага прымушае яе зрабіць над сабой высілак і прасіць Караля адмовіцца ад яе рукі. Паміж імі адбываецца вырашальны дыялог, у якім Зоф'я вымаўляе фразу, ключавую для ўсяго твора:

Karol: Nad życie mi droga! Janusz niegodzien...

Zofia: Ale Polska godna,

By jej swe szczęście przynieść na ofiarę!
[Syrokomla 1859, 122]

Яна ізноў прызнаецца Каралю ў каханні, але разам з тым даводзіць, што мусіць прыняць на сябе цярпенне і несці яго дзеля шчасця краю, дзеля жыцця іншых людзей. Гучаць вельмі патэтычныя маналогі герояў, дзе зліты ў адно пачуцці кахання і патрыятызму, выяўляецца разуменне ахвярнасці іх лёсаў у вышальнай бітве духу і амбіцый.

Такім чынам, драматычная версія падзей, прадстаўленая ў гістарычнай драме Сыракомлі, ускладнена пачуццямі і перажываннямі герояў, любоўным трохкутнікам. Тут звязаны ў адзіны вузел амбіцыі і пыха, сапраўднае высокае каханне і абавязак служэння свайму краю. Прычым рыцарскі абавязак служыць краю і бараніць яго быў рэалізаваны праз учынкi і пачуцці дзяўчыны, якая стала закладніцай магнацкіх амбіцый. Сыракомля рамантызаваў і гераічна ўзвысіў гэтую гістарычную постаць, незаслужана хутка забытую ў сваім ахвярным патрыятызме. Яе бітва адбывалася ў душы, і яна аказалася пераможцам. Гэта быў рамантычны ўсплёск творчасці Сыракомлі, натхнёны яго рамантычным каханнем.

Мастацкі твор, які рамантызаваў і гераізаваў беларускую гісторыю, быў прыхільна сустрэты гледачамі. У першай кракаўскай пастаноўцы, на якой прысутнічаў аўтар, галоўную ролю выконвала яго каханая, артыстка Гелена Маеўская, дзеля якой, можна сказаць, і пісаўся гэты твор. У ім знаходзілі сваё перапляценне трагізм гісторыі і драма сучаснасці. Сыракомля ў сваёй п'есе ставіў і рашаў праблему маральнага выбару. Што з'яўляецца больш маральным і годным: ці прынесці ў ахвяру свайму каханню тысячы нявінных жыццяў, ці, наадварот, прынесці ў ахвяру сваё каханне дзеля спакою і міру ў родным краі? У першым выпадку Зоф'я, магчыма, стала б выдатнай рамантычнай гераіняй, змагаркай нахштальт Рагнеды, а зруйнаваны край доўга помніў бы пра гэта. У другім выпадку трагедыя адбываецца ў асобнай душы, гераічная ахвярнасць якой не зарабіла б сабе на помнік у выратаваным ёю краі... Калі б не твор Сыракомлі!

Літаратура:

1. Бутвиловскій І. Эпизод из виленской хроники начала XVII века // Вестник западной России. Вильна, 1869. Кн. XI.
2. Galereja Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich / Opr. Edw. Kotłubaj. – Wilno. 1857. Zesz. 1.
3. Syrokomla Wł. Możnowładcy i sierota (Zofija Xiężniczka Słucka). Wilno, 1859.